

Geréd Vilmos*

Kolozsvár

A keresztyén egyház ősi zenei nyelve

Die musikalische Ursprache der christlichen Kirche. Zusammenfassung

Die Musik des Christentums wurzelt in den Traditionen der Jerusalemer Synagogen (Psalmen, Lobgebete, Bekenntnislieder). Das Christentum hat sich im Westen mit seiner Musiksprache, die seit dem Jahre 500 Gregorian genannt wird, sehr schnell verbreitet. Das Wort Gregorian ist die Übersetzung von dem lateinischen Kompositum *cantus gregorianus*. Dieser Gesangstil wurde im Mittelalter als *cantus planus* (einfaches Singen) bezeichnet, um die Unterschiede zu dem mehrstimmigen und stark rhythmisierten Stil deutlich zu machen.

Nachdem die Ungarn das Christentum angenommen hatten, bildete sich das Ritual von Esztergom, welches ein reiches Material an ungarischer Musik innehat. Wichtig ist, dass paraliturgisch viele Sätze mit ungarischem Text gesungen wurden. Das wunderschöne Lied, das *cantus planus – gregorian* wurde über 1500 Jahre bei der Heiligen Messe in ihrer authentischen Form auf Latein gesungen. Diese Tradition wurde in der Zeit der Reformation etwas unterbrochen. Luther hat nämlich in den 1520er Jahren die neue Gottesdienstordnung ausgearbeitet, und zwar in Muttersprache. Dank der vielen ungarischen Pfarrer, die in dieser Zeit im Ausland bzw. an deutschen Universitäten studierten, wurde die Tradition der muttersprachigen Liturgie bald nach Ungarn gebracht. Seit dem Jahre 1536 erschienen die verschiedenen Liturgiebücher auf Ungarisch. Im Hof vom Fürsten Gábor Bethlen hat János Keserű Dajka und István Geleji Katona ein Gradual in großem Format zusammengestellt, welches dann György Rákóczi I. im Jahre 1636 als *Großes Gradual* drucken ließ.

Dieses Gradual bot nicht nur für die Protestanten ein reiches Material, sondern beeinflusste auch die Einstellung der Katholischen Kirche zu Gesang und Musik. Das zeigt sich an verschiedenen Bearbeitungen. Wenn wir nur Siebenbürgen betrachten, können wir den *Kodex von Kájoni* erwähnen, welches in Csíksomlyó von János Kájoni in der Zeit zwischen 1634–1671 erweitert wurde. János Kájoni erweiterte aber auch das mit Noten versehene Cationale von Csíkcsobotfalva um 1660, bzw. im Jahre 1676 das *Cationale Catholicum*.

Es gab Zeiten, wo zu befürchten war, dass das *cantus planus – gregorian* nicht mehr erhalten bleibt. Doch kam es, Gott sei Dank, nicht dazu. So kann man zu Recht sagen, dass in Bánffy-hunyad die Passion mit einer 2000 Jahre alten Melodie, so lange Zeit ohne Unterbrechung, aber mit ungarischem Text gesungen wird.

Musik- und Gesangslosigkeit sind Zeichen von falscher religiöser und menschlicher Entwicklung. Um dies zu vermeiden, sollen wir mit Gottes Hilfe daran arbeiten, dass die Musikkultur unserer Vorfahren der uns nachfolgenden Generation weitergegeben werden kann.

Schlüsselwörter: *cantus planus*, *cantus gregorianus*, das *Große Gradual*, Liturgie.

* Geréd Vilmos (Csíkszentsimon, 1950. január 8.) egyházzénész, a Gyulafehérvári Római Katolikus Főegyházmegye Egyházzenei Bizottságának tagja, Kolozsváron és Gyulafehérváron tanít egyházzénét. Szakterülete: egyházzene és templomi orgonák.

A 375 éves (1636) magyar nyelvű *Öreg graduál* évfordulójára gyűltünk össze. Minden népnek van anyanyelve és zene-anyanyelve. A magyar nyelv egyenlő az emberiséggel – vallják a kutatók. Ezért egypár mondat erejéig vissza kell tekintünk a régmúltra. Hol s miből született ősi zeneyelvünk? Eleink már a keresztyénné válás idején, sőt, már a keresztyénség felvétele előtt is gazdag kultúrával rendelkeztek. Ezért is érdemes időznünk a régmúltban, zeneyelvünk kapcsán.

Az ősi népek zenéit, énekét *musica humana* névvel emlegetik, amely a lélek belső harmóniáját jelenti, és ezt az emberi kultúra *musica mundanavá*, a mindenség hangjává alakítja át (Szabolcsi Bence). E kor emberének is voltak ősi rítusai, szokásai (születési, beavatási, házassági, hálaadó, kérő, áldó, elhárítói, végtisztességet tevő, halottsiratósi rítusai). Az első nagy kultúrák több mint 7000 évvel ezelőtt a Sárga tengertől a Kréta szigetéig terjedtek. (Az újabb kutatások még nagyobbnak tekintik ezt a tért.)

Nem tudjuk pontosan, hogy Mezopotámia vagy Kína, vagy talán Egyiptom volt az a hely, ahol – a mitikus és epikus *bősi énekek* diatonikus jellegű, gazdag, sokrétű, archaikus forma anyaga mellett – már több mint 5000 éve ismerték a pentatoniát. Amint tudjuk, ez a magyar zenekészletnek is legősibb eleme (Dobszay László). Ahhoz, hogy az európai zenéről beszélhessünk, semmiképpen sem hagyhatjuk figyelmen kívül a görögség, latinság, hellenizmus, zsidóság és keresztyénség zenéjét, és szem előtt kell tartanunk Jeruzsálem, Antióchia, Alexandria, Athén, Bizánc, Milánó, Róma, Narbone és Valencia, a Közép-tenger zenéjének jelentőségét (Szabolcsi Bence). Így alakultak ki a népi hangsorok, amelyeket egyházi vonatkozásban egyházi hangnemeknek nevezünk.

A keresztyénség zenei alapja a zsinagógai és jeruzsálemi templom éneklés és zene talajában gyökerezik. Míg a zsinagógákban zsoltárok, hálaadó imák és hitvalló énekek szólaltak meg, addig a jeruzsálemi templomban a felsorolt énekekhez hangszerek és énekkarok zenéje is társult. (Természetesen nem a mai értelemben vett ének- és zene-karokra kell gondolnunk.)

Az első pünkösdi leírásánál már többnyelvű és sokféle kultúrájú népről tudósít a Szentírás. Ez a sokszínűség befolyásolta az egyházunk zenéjét a keresztyén egyház születésnapjától kezdve. Gondoljunk röviden a keleti görög, szír, etióp, kopt, örmény stb. és a nyugati latin rítusok zenei és nyelvi gazdagságára, sokszínűségére.

A gyors lépésekkel terjedő és fejlődő keresztyénség hivatalos egyházi zeneyelvét nyugaton gregoriánnak nevezték 500-tól. Mi is ez a gregorián? Rajenczky Benjamin ezt írja Szabolcsi Bencét idézve: *A megöregedett és megifjodott kontinens felett [...], mint valami óriási szívárvány ível végig a világ leggazdagabb dallamkultúrája, a Közép-tenger klasszikus zenéje, a gregorián ének. Minden dallamszövés forrása és mintaképe, telített bőség, túlszorduló gazdagság ez a melodika, kisasztalt nedve elvirult világtájaknak, ezeréves szüret. Birodalma az emberi hang természetes dallamosságában gyökerező, örök törvények szerint tenyésző-bullámzó melódiaerdő, az egyszólamú zene legdiadalmasabb kivirágzása [...]*

A gregorián ének elnevezése a latin *cantus gregorianus* fordítása. (Ezt a nevet I. Nagy Szent Gergely pápáról kapta, de az újabb kutatások azt bizonyítják, hogy neki nem sok köze volt a gregorián ének kifejlődéséhez. Talán szorgalmazásában, a scholák és előénekesek alkalmaztatásában volt szerepe.) Ezt az énekstílust a középkorban *cantus planus*nak (sima éneknek) is nevezték, szembeállítva ezt az ütemezett és többszólamú zenével. Az újkori német nyelvű írásokban előfordul a *Choralis* vagy *Choral* megjelöléssel is, ami nem tévesztendő össze a protestáns korállal. Ez ugyanis az éneklők összességére tartozó tételket jelenti.

A magyarok keresztyénné válása folytán kialakult a gazdag *esztergomi*, majd pedig a *kalocsai* és *várad-erdélyi ritus*, amelyben gazdag magyar zenealapot fedezhetünk fel. Ez a csodálatos ének, a cantus planus – gregorián latin nyelven hangzott hiteles alakjában a szentmisén, közel 1500 éven át. Paraliturgikusan nagyon sok magyar dallamú és magyar nyelvű tételt is használtak.

Az 1520-as évektől Luther Márton dolgozott ki új istentiszteleti rendet anyanyelven. Az anyanyelven ünnepelt istentisztelet a reformáció egyik nagy vívmánya volt. Ez – a külföldön tanult lelkészeknek is köszönhetően – Magyarországon is éreztette hatását. A német anyanyelvűek ennek következtében tértek át rövid időn belül és érthető módon a nemzeti nyelvre, de nemsokára az új tanokat követő magyarok is.

Az első magyar nyelvű liturgikus nyomtatványok 1536-tól jelennek meg. Először Krakkóban, 1536-ban, és ugyanitt nyomtatott zsoltárok is 1548-ban. A debreceni szövegnyomtatványok éve 1561, s ugyanitt dallamokkal is ellátott énekeket is tartalmazó kiadvány is megjelent 1574-ben. Bethlen Gábor fejedelem udvarában Keserői Dajka János és Geleji Katona István ezeknek hatására állított össze nagy gonddal egy díszes, nagy méretű mintagraduált, felhasználva ehhez az előbb említett kiadványokat és javítva is az azokból átvett anyagot. Ezt a graduált nyomtatta ki I. Rákóczi György 1636-ban az *Öreg graduál* címmel (Ferenczi Ilona). Az *Öreg* jelző a a német *Alt* megfelelője, ami értelem szerint *nagyméretűt* jelent.

Ez a graduál nemcsak a protestáns egyházaknak adott gazdag énekrepertoárt, hanem befolyásolta a katolikus egyház énekirányultságát is. Csak Erdélyre szorítkozva: Csíksomlyón Kájoni János bővíti az 1634-ben elkezdett nagy gyűjteményét, a *Kájoni kódexet* (1634–1671), majd 1660 körül a Csíkcsofotfalvi hangjegyes *Cantionalet*. Ezt követően 1676-ban a *Cantionale Catholicumot*, amely 820 éneket foglalt magába. Magyarra fordította a szentmise állandó részeit (Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Agnus Dei). Ezen tételek eddig soha nem szólaltak meg anyanyelven, s így Kájoni 300 évvel előzte meg a nagy liturgikus reformot, a II. Vatikáni Zsinatot.

Volt időszak, voltak helyzetek, amikor a cantus planus – gregorian zeneanyanyelv elhalni látszott, mivel stílusú énekek szorították háttérbe, de Istennek hála föléledt és a mai napig él. Így, immár 2000 éves múltra visszatekintő dallammal, megszakítás nélkül és magyar nyelven éneklük Jézus szenvedéstörténetének evangéliumát a bánffyahunyadi református eklézsiában, de más magyar evangélikus és unitárius egyházközösségekben is, Erdély különböző részein. Amint azt az *Öreg graduál* (1636) előszavában olvashatjuk, már 375 évvel ezelőtt

„Dorgáltatnak amaz hetyke Deákok is, akik fel sem nyitják szájukat a kórusban, restelvén vagy szégyelvén az isteni dicséretet, hanem csak úgy állnak a pulpitem előtt, mintegy néma bálványok, [holott] maga még az Szent Angyalok sem szégyelik az ő Urukát Istenüket felemelt ének szóval dicsérni.”

Az *Öreg graduál* ünnepi évfordulóján még egyszer szeretném a figyelmet felhívni anyanyelvünk régiségére, zene-anyanyelvünk gazdagságára, mely 375 évvel ezelőtt mutatkozott meg erőteljesen e nevezetes kiadványban. Ne elégedjünk meg csak az ünnepléssel, hanem őrizzük is örökségünket!

A zene és ének hiánya az ember és a vallás elhajlásának jelei. Hogy ne ez legyen, Isten segítségével munkálkodjunk, szorgoskodjunk azért, hogy megőrizzük őseink zenekultúráját és átadhassuk azt az utókornak. Adja Isten, úgy legyen!